

УДК 141: 572

ЕКОНОМІЧНИЙ ГУМАНІЗМ У ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

О.М. Чугай, викладач кафедри гуманітарних та загальноправових дисциплін юридично-психологічного факультету Національної академії внутрішніх справ

У статті зосереджується увага на абрисі змісту поняття «економічний гуманізм» і шляхах його практичного застосування. З точки зору філософської антропології, проводиться аналіз поняття «економічного гуманізму», який поєднує базові економічні чинники господарської діяльності з духовно-культурними засобами їх здійснення. Підкреслюється, що економічний гуманізм є серцевиною соціокультурного виміру економічної глобалізації і має розглядатись в концепті багатогранного життя суспільства і людини в ньому як самоцілі історичного розвитку.

Ключові слова: економічна глобалізація, гуманізм, людина, філософська антропологія, соціокультурний вимір, економічний гуманізм.

Актуальність проблеми. Незважаючи на те, що проблема глобалізації широко обговорюється у всьому світі і з цього приводу проводяться численні наукові зібрання, але при цьому спостерігається гострий дефіцит гуманітарно-гуманістичної компоненти у дослідженнях економічних процесів. Відомо, що економічні відносини відбуваються не ізольовано від політичних, правових, морально-етичних, релігійних та інших соціальних взаємин, які складають епофімен культури того чи іншого народу, країни. В цілому, вони характеризують цілі, методи і засоби економічної діяльності як соціокультурні її основи. Іншими словами: на сьогодні практична доцільність економічної глобалізації може бути повноцінно висвітлена лише у соціогуманітарному вимірі.

Теоретична актуальність проблеми пов'язана з поєднанням звичного наукового інструментарію економічної науки з філософсько-гуманітарними парадигмами життєсміслового визначення буття людини. Все більш глибоке осягнення філософської рефлексії в суто економічні

тенета людських відносин наповнює життя людини притаманним їй як соціальній істоті змістом. Наукові абстракції, якими б вони не були віддаленими від реального життя, за виразом В.І. Леніна, якщо вони правильні, то вони глибше відображають сутність речей, які вони відображають. Правильність наукових конструкцій визначається суспільно-історичною практикою, за свідченням якої глобалізація не є відокремленою від світової практичної потреби і є важливим конструктом культурно-історичного процесу. Аналітична філософія дала змогу реконструювати основні термінологічні константи, що його маніфестують. В літературі достатньо широко і всебічно висвітлюється поняття «глобалізація». Політологи наполягають, що вона відбувається не безособово, а лідером її є США, які, завдяки фінансово-промисловій могутності, нав'язують правила гри всьому світу. Соціологи досліджують позитиви і негативи американізації суспільних відносин. Культурологи загострюють питання зміни системи цінностей, пов'язаних із зіткненням культур, а психологи свідчать про зростання стресогенності людського буття. За виразом Б. Паскаля, людина із Титана-творця перетворилася в беззахисну стеблину, яка згинається під тиском вітрів глобалізації. В соціально-педагогічному колі відчувається розгубленість перед вибором напрямків і засобів освітянської діяльності.

Отже, теоретична і практична потреба у висвітленні сутності економічної глобалізації та її паралаксів актуалізується в спектрі доленосності сучасної цивілізації. Гуманізм набуває нового потужного потенціалу як засіб збереження сучасної людини у світі, що стискається у просторі і часі.

Аналіз наукових джерел і публікацій показує, що ця проблема у вітчизняній науковій літературі ще не здобула широкого висвітлення, хоча інколи обговорюється. Термін «економічний гуманізм» вперше був використаний у 1961 році російським теоретиком Хромушиним Г.Б. в книзі «Экономический гуманизм» или новые вариации на тему

о «народном капитализме». В цій роботі з марксистських позицій піддається гострій критиці американські пропагандистські студії щодо переродження класичного капіталізму в народний. Тут зазначається, що «основним фактором американської «трансформації» буржуазна ідеологія оголосила ліквідацію нерівності в перерозподілі доходів» [10, с. 7].

Також, розвиває ідеї економічного гуманізму російський вчений Стожко К. П. у докторській дисертації «Экономический гуманизм в концепциях государственных деятелей, политических партий и общественных движений России конца XIX – начала XX веков» (1995 р.) [9]. В цій роботі в історичному аспекті досліджуються трансформації економічного гуманізму з точки зору цілей і засобів досягнення успішної економічної стабільності в специфічних умовах наростання революційної хвилі у російському економічному просторі. Автор аналізує причини і наслідки занепаду економічного розвитку в Росії для подальших структурно-політичних змін в державі. Підкреслюється, що будь-яке нехтування принципів економічного гуманізму призводить до зміни всієї політично-правової і духовно-культурної ойкумени суспільства.

Російські автори В.І. Новічков, В.В. Салихов, Д.А. Летунов розглядають економічний гуманізм в концепції інноваційного неметодологічного інституціоналізму, протиставляючи його старим консервативним методологічним установкам, де концепція економічного гуманізму розглядається як ключовий імператив забезпечення достойного справедливого життя. Під ними вони розуміють усталені форми економічного аналізу і закликають до постійного, безперервного підприємницького оновлення. «Економічний гуманізм, – пишуть вони, – як форма і засіб господарювання, де людина являється ціллю, засобом і умовою творчого процесу» [7, с. 8]. Все це, на їх думку, дає змогу формувати об'єктивну необхідність для розвитку духовно-моральних основ сучасного господарювання.

В українському науковому просторі, як правило, проблема економічного гуманізму є дотичною у філософських дослідженнях людиномірності людського буття або ж у загальнотеоретичних дослідженнях методологічного спектру економічної теорії. Так, П.В. Скотний у фундаментальній монографії аналізує сучасне економіко-теоретичне знання в парадигмі філософської методології. При цьому, здійснює цікавий дискурс в різних стратегіях мислення класичної і некласичної науки уже як сфери філософського знання. У «Методології філософії економіки у системній динаміці економічного пізнання» П.В. Скотний «натякає» на економічний гуманізм з точки зору суб'єктивного змісту оцінки суджень і характеристик нових економічних теорій. Він пише про необхідність переосмислення традиційного розуміння природи економічних законів під впливом чинників часу, політичної та духовно-культурної ситуації. «Дана позиція, – підкреслює автор, – дає змогу по-іншому осмислити місце та роль емпіричної практики і розвитку економічної науки, їх пряму й зворотну взаємозалежність, а також взаємозв'язок» [8, с. 281].

У 2011 році захищена кандидатська дисертація Чернова І.О. по соціальній філософії на тему «Людиновимірність економічного розвитку суспільства», де проводиться аналіз науково-теоретичних, світоглядно-методологічних і практичних джерел формування людиновимірності економічного розвитку суспільства. З цього приводу автор зазначає, що поняття людиновимірності економічного розвитку суспільства можна розглядати як процес посилення гуманізації економіки, що зумовлюється зростанням можливостей розкриття сутнісних сил людини у сфері економічної діяльності на основі реалізації і розширення масштабів економічної свободи, а також застосування здобутків економічного розвитку для створення соціокультурного простору, сприятливого для підвищення стандартів людського життя [11, с. 13].

Проблема людиномірності і пов'язане з нею змістовне наповнення поняття «економічного гуманізму» прослідковується в багатьох наукових доробках. Зокрема, вітчизняний науковець Бабушка Л.Д пише, що сучасна кризова ситуація викликає нові варіанти осягнення природи й сутності людини, відповідно розробку філософії нового гуманізму [1, с. 94].

Тема деконструкції гуманізму в умовах постмодерністської глобалізації розглядається у статтях В. Г. Воронкової. Авторка зазначає, що в останні десятиріччя ХХ століття соціально-економічні, політичні і культурні процеси висувають нові проблеми, які здійснюють значний вплив на характер розвитку як окремих регіонів, держав і спільнот, так і всього людства. В межах нашого дослідження, цікавим її твердженням є задача осмислення антропологічних (гуманістичних) умов (*курс. – О.Ч.*), факторів і наслідків сучасної глобалізації. Говорячи про складність і суперечливість сучасної глобалізації і про актуальність, вона зазначає, що тема даного наукового дослідження «має не тільки теоретичну, але й практичну значущість в аспекті антропологічного фактору у вирішенні глобальних проблем, а також з точки зору вибору вітчизняних пріоритетів у глобальному світовому форматі постіндустріального світу» [3, с. 14].

Отже, схематичний огляд відомих літературних джерел з питань економічного гуманізму свідчить, по-перше, про постійне зростання уваги науковців до цієї теми, а, по-друге, про розмаїття методологічних наративів в обґрунтуванні і пошуку шляхів практичного застосування економічного гуманізму як принципу оновлення і самоусвідомлення духовно-культурного розвитку суспільства на даному історичному етапі його розвитку. З цього приводу, економічний гуманізм в контексті людиномірності є перспективним напрямком наукових досліджень.

Мета статті: привернути увагу науковців до дослідження економічної глобалізації в дискурсі сучасних філософських парадигм. В цьому випадку мова йде про наповнення традиційного поняття «гуманізму» новим змістом, реконструйованим із підвалин людського

буття, тобто – економічних відносин. З широкого діапазону проблем, які передбачає така її постановка, в межах цієї статті зосереджується увага на абрисі змісту поняття «економічний гуманізм».

Методологією висвітлення поставленої теми є філософська антропологія.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу, обговоримо про методологічний рівень, обраний автором в якості предмета дослідження. У сучасному розмаїтті філософсько-методологічних доктрин філософська антропологія концентрує наукові дослідження у пошуках істинних шляхів життєдіяльності людини. Відомо, що економіка складає основні її підвалини і базовий зміст соціально-політичного, духовного життя людської спільноти. Гуманізм відображає процес культурно-історичного виявлення соціально-сутнісних сил людини, його зміст, який розкривається через категорії «справедливість», «добро», «щастя», «свобода», «творчість». В кінцевому, гуманізм складає серцевину філософської антропології. У фундаментальній праці «Філософія людини» П. С. Гуревич говорить про те, що, з одного боку, «вкрай важко виокремити власне антропологічну тему в орбіті філософського знання», а з іншого боку, «зростання людського самоусвідомлення у вузлових пунктах історії здобуває надзвичайних вершин», що ускладнює роздуми про людину, оскільки охоплює широке коло проблем [4, с. 9].

Економічна глобалізація і є одним із тих поворотних пунктів в історії людської цивілізації, який має поставити інтереси, потреби і цілі людини як самоцілі історії. В такий спосіб, гуманізм розглядається як світоглядний методологічний принцип, що пронизує всі сфери життєдіяльності людини, має універсальний космополітичний характер і належить до основних загальнолюдських цінностей. Нині він пронизує усі сфери людського буття.

Відомо, що однією з характерних рис сучасної епохи є феномен глобалізації, позитивний зміст якої полягає в тому, що в ХХ столітті окремі народи Землі почали усвідомлювати себе у певному розумінні

єдиною цілісністю – людством. Разом з тим, глобалізація обертається посиленням нерівномірності у соціокультурному поступі народів, дедалі більшим розмежуванням у світовому масштабі полюсів надмірного багатства та злиднів, максимально гідного людини життя та існування з метою задоволення мінімальних потреб для виживання. Цілком природно, що різні філософські течії сьогодення так чи інакше включені в осмислення та аналіз глобалізації у різних сферах суспільного життя, зокрема і економіки.

Постає питання, сучасна економічна глобалізація під егідою економічного досвіду найбільш потужних світових лідерів США, Японії, ЄС, а тепер вже й Китаю, несе в глобалізованому світі конструктивну чи деструктивну місію? Критерієм у відповіді на нього може виступати економічний гуманізм як духовно-теоретична конструкція і життєва практика.

Традиційно за сферою виявлення в різних сферах суспільної свідомості розрізняють: моральний, правовий, політичний, естетичний, релігійний гуманізм тощо. Він в такій же мірі мінливий, як і зазначені категорії. Однак його поглиблення залишається незмінним тому, що соціальна цінність економіки та економічні цінності стверджують і захищають індивідуальну самобутність людини, а також забезпечують у суспільстві стабільність або нестабільність, і навіть, катаклізми людської спільноти. Економічний гуманізм визначає цілі і цінності господарської діяльності, матеріальний добробут і життєвий успіх кожної людини.

В цьому випадку, говорячи про зміст економічного гуманізму, необхідно розглядати його у взаємозв'язку із соціальними цілями, цінностями і смислами. Соціальні цінності не існують самі по собі, вони є проміжними між цілями і смислами, які визначають основні параметри людської діяльності. Вони є продуктом сукупної їх творчості, їх носієм як конкретних індивідуумів, так і певних спільностей: груп людей, окремих верств і прошарків населення, родин, націй, народів, співтовариств,

організацій. Через багатство соціальних цінностей кожне наступне покоління і кожна окрема особа усвідомлює свою цінність як історичної постаті. Через гуманізм, який закладений в основі соціальних цінностей, людина усвідомлює себе як самоцінність через освіту, виховання, життєвий досвід. Тобто, гуманізм пронизує всі сфери суспільної свідомості, при чому в межах як прогресивного, конструктивного, так і негативного, регресивного його витвору.

В історії розвитку гуманізму умовно виділимо його декілька етапів. В першу чергу, виділимо його початкову хвилю як політичну течію за часів Відродження в західноєвропейській культурі, що здобула розповсюдження у всьому світі. Гуманізм як соціально-політична, юридично-правова і загальнокультурна традиція має первинну природу, аніж глобалізація.

В даному контексті, доцільно виділити другий етап розвитку гуманізму, де не можна обійтись без марксистського аналізу капіталістичного суспільства на початку ХІХ століття і його розквіту у ХХ столітті. Це досить об'ємна проблема, яка вимагає всебічного поглибленого вивчення. Нині позначимо лише те, що сучасне покоління у ХХІ столітті зазнало значних трансформаційних корозій і гуманізм вимагає свого історичного захисту.

Мова йде про пострадянське суспільство, де був проведений всесвітній експеримент створення суспільства єдиної рівності на базі колективістської моралі і формування загальнодержавної власності. Гуманізм К. Маркс із теоретичної форми (фейєрбахівський абстрактний гуманізм) переносить в економічні відносини, де напоріжним каменем є рівність у засобах виробництва. Якщо у попередні епохи Відродження і Нового часу домінував «правовий гуманізм» (всі рівні перед законом), а в Середньовіччі християнство передбачало рівність усіх перед Богом, то основним гаслом, під яким відбувся радянський експеримент, є соціально-економічна рівність. Економічний гуманізм в цей час наповнювався

конкретним змістом економічної свободи. Істинно гуманістичним К Маркс вважав суспільство, де буде подолано антагонізм і експлуатацію між людьми і будуть створені «...матеріальні елементи для розвитку багатой індивідуальності, яка однаково усестороння і в своєму виробництві, і в своєму споживанні» [5, с.281]. Розкриваючи містифікуючі якості капіталістичної приватної власності і механізм виникнення товарного фетишизму, К.Маркс показав, що з ним буде покінчено лише тоді, коли процес виробництва буде раціональним, розумно організованим, стане продуктом вільного, суспільного союзу людей, які візьмуть його під свій свідомий контроль, створивши суспільство вільно об'єднаних для спільного виробництва індивідів.

В «Капіталі» К. Маркс зазначає, що накопичене людством матеріальне багатство знецінює людину, перетворює її в річ [6]. Як образно він говорить, мертвий хапає живого, річі олюднюються, набуваючи сили впливу на людські стосунки, а особа знецінюється, стає прикладною річчю. Культ чистогану, наживи в буржуазному суспільстві, за Марксом, вбиває всю красу людської особистості, зриває ореол святості із віковічних моральних принципів: свободи, справедливості, порядності, родинності тощо. Таке суспільство К. Маркс називає дегуманістичним.

Марксистський теоретичний гуманізм справив величезний вплив на розвиток духовної культури людства ХХ століття. Але історичний парадокс полягає в тому, що саме Захід, ідеологи капіталізму, проти якого спрямована вся зброя марксизму, найбільше використали його як отруту для власного видужання. Західноєвропейський капіталізм, на ґрунті якого розвивався гуманізм, пішов за К. Марксом, використовуючи його сильні сторони, в практичній розбудові демократичних суспільств. Силоміць перенесений із західної демократії в ірраціоналістичну, в духовному відношенні, Росію з її залишками деспотичного абсолютистського режиму, марксизм не міг дати плодючих наслідків і був задушений чортополохом ідеологічної плутократії.

На рубежі XX-XXI століть, коли загострились глобальні проблеми людства, набуває потужного розвитку третій етап гуманізму, який пов'язує із світовим економічним господарюванням. Сучасний економічний глобалізм передбачає оновлення національних економік в параметрах ідеалів і смислів, які їх стимулюють. Досвід ефективного розвитку західних країн свідчить про наявність високого рівня моральності економічних відносин. На жаль, внаслідок багатьох причин, в нашій країні ця залежність мало помітна. Поведінка вітчизняних підприємницьких структур багато в чому далека від того, що вважається загальноприйнятим уявленням про культуру і моральність як її серцевину. Успіх сучасної вітчизняної сучасної економіки пов'язаний зі зміною інституціональних основ, тобто системи зв'язків, контактів, відносин, які формуються безпосередньо в організації, де працюють люди. Проблема формування продуктивної економіки та забезпечення гідного рівня добробуту всіх громадян може бути вирішена шляхом створення нових відносин, заснованих на етичній культурі, довірі, відповідальності і надійності. В умовах корумпованості всіх сфер життя українського суспільства і злиденності основної маси населення говорити про економічний гуманізм як прикро, так і вкрай необхідно.

Економічний гуманізм – це філософсько-економічна категорія, яка за змістом поєднує базові економічні чинники господарської діяльності і духовно-культурні засоби їх здійснення, спрямована на добробут людини. Економічний гуманізм є центральною категорією в соціокультурному вимірі економічної глобалізації з точки зору гуманістичних чи дегуманістичних її наслідків. Чим більша палітра ідеалів і орієнтирів економічного розвитку, тим більша їх соціальна цінність, що збагачує ціннісну орієнтацію окремої людини. В цьому відношенні, цілі економічного розвитку, соціальні цінності, що орієнтують як окрему людину, так і господарські структури та смисли людського буття збігаються.

Економічний гуманізм має розглядатись у всій сукупності політичного, правового, релігійного, естетичного гуманізму. Все більше лунають ідеї «трансгуманізму», куди екстраполюються кращі людські риси доброзичливості, поваги. В багатьох західноєвропейських і американських вченнях елементи гуманізму полягають в тому, що вони (Х.-Л.А. Харт) поняття «гуманізм» розуміють як визнання окремою людиною або групою осіб первинних правил співжиття людей, заснованих на обмеженні застосування насилля, засудження обману, крадіжки, вбивства тощо. При цьому, ідеї гуманізму намагаються поєднати з релігійними доктринами.

Як не дивно, всеохоплююча технологізація підірвала віру в необмежені можливості розуму і технічного переоснащення життя. Прихильники технократизму і сиєнтизму говорять про необхідність пріоритетного розвитку гуманістичних ідеалів і цінностей, розвивають ідеї «космічного гуманізму». Неотоміст Ю. Бохенський вважає, що людина є центром всесвіту і вона не має жодних переваг перед іншими живими істотами, а тому наукове значення не суперечить теологічному [2, с. 163].

Релігійний гуманізм здобуває широку популярність в економічно розвинутих країнах, які вбачають свій подальший ріст у розвитку «всесвітнього гуманізму» або «нового гуманізму». Основний мотив засновників «нового гуманізму», це питання поєднання людської свободи і відповідальності, проблеми сенсу життя та існування людини. Так, в США виділяють самостійні групи «братство гуманістів» в Каліфорнії, «гуманістична спілка» в Нью-Йорку. З 1928 року видається теологічний журнал «Новий гуманіст», автори якого з часом видають і далі «гуманістичний маніфест» із створеної у 1925 році Американської гуманістичної асоціації, в силу її неоднорідності, релігійних гуманістів, основним девізом яких стає «гуманізм це є релігія».

Як висновок, підкреслимо, що зміст поняття «економічний гуманізм» актуалізується в контексті соціокультурного виміру економічної глобалізації, що має змінити методологічну вісь філософсько-антрополо-

гічних досліджень. Економічна глобалізація ставить на порядок денний культурну глобалізацію, яка поки започатковується, хоча майбутня цивілізація повністю залежна від її напрямків розвитку. Економічний гуманізм є «першою ластівкою», який має перетворитись в наступний етап розвитку гуманізму.

Література

1. Бабушка Л. Д. Людиномірність як система координат в гуманітарному поступі нації / Л. Д. Бабушка // Практична філософія. – 2011. – №3. – С.94–98.
2. Быховский Б. Е. Эрозия «вековой» философии (критика неотомизма). – М.: «Мысль» – 1973. – 183 с.
3. Воронкова В. Г. Деконструкція гуманізму в умовах постмодерністської глобалізації / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – Вип.40, 2010. – С.14–35.
4. Гуревич П. С. Философия человека: [Монография] / П. С. Гуревич; Рос. акад. наук. Ин-т философии. – М.: ИФРАН, 1999. – Ч.1. – 1999. – 218 с.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 46. Ч. 1. / К. Маркс, Ф.Энгельс. – М. – 1962. – 560 с.
6. Маркс К. Капитал. Т. 1 Соч. – 2-е изд. – Т. 23. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. – 1960. – 907 с.
7. Новичков В. И., Салихов Б. В., Летунов Д. А. Сущность и содержание экономической нравственности / В. И. Новичков, Б. В. Салихов, Д. А. Летунов // Ученые записки Рос. гос. социального университета. – М. – 2009. – №3. – С.6–13.
8. Скотний П. В. Економіко-теоретичне знання в парадигмі методології: монографія / П. В. Скотний. – Дрогобич: Ред.-вид. відділ Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка, 2011. – 408 с.
9. Стожко К. П. Экономический гуманизм в концепциях государственных деятелей, политических партий и общественных движений России конца XIX – начала XX веков [Текст] / К. П. Стожко: дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 – отечеств. история, 1996. – 555 с.
10. Хромушин Г. Б. «Экономический гуманизм» или новые вариации на тему о «народном капитализме» / Г. Б. Хромушин. – М.: Высшая школа, 1961. – 59 с.
11. Чернов І.О. Людиновимірність економічного розвитку суспільства / І. О. Чернов: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 20 с.

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ГУМАНИЗМ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

О.М. Чугай

В статье сосредоточено внимание на абрисе содержания понятия «экономический гуманизм» и пути его практического применения. С точки зрения философской антропологии, проводится анализ понятия «экономического гуманизма», который объединяет базовые экономические факторы хозяйственной деятельности и духовно-культурные средства их осуществления. Акцентируется внимание на том, что экономический гуманизм является сердцевиной социокультурного измерения экономической глобализации и должен рассматриваться в концепте многогранной жизни общества и человека в нем как самоцели исторического развития.

Ключевые слова: экономическая глобализация, гуманизм, человек, философская антропология, социокультурное измерение, экономический гуманизм.

ECONOMIC HUMANISM IN THE GLOBALIZATION ERA

O.M. Chugay

The article focus on the outline of the notion "economic humanism" and the ways of its practical application. From the point of view of philosophical anthropology, the analysis of the concept of "economic humanism", which brings together the basic economic factors of economic activity and the spiritual and cultural means to implement them. Attention is drawn to the fact that the economic humanism is the core measure of socio-cultural and economic globalization must be considered in the concept of a multi-faceted society and man in it as an end in itself of historical development.

Key words: economic globalization, humanity, human, philosophical anthropology, socio-cultural dimension, the economic humanism.